

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1077; Serkis, *Mu'cem*, I, 707; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 156, 279; Rieu, *Catalogue*, II, 507; H. F. Hoffman, *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*, Utrecht 1969, III/1-3, s. 84-89; Sezgin, *GAS*, VIII, 220-221; Barthold, *Türkistan*, s. 67-68; a.m.f., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. K. Yaşar Kopruman — İsmail Aka), Ankara 1975, s. 200, 345; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980, s. 112, 571-573; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 109-110; P. Jackson, *Djamil Karshî*, *El² Suppl.* (Ing.), s. 240.

MUSTAFA BUDAK

CEMÂL el-MALATÎ

(جمال الملطى)

Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn
Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed
el-Malatî el-Halebî
(ö. 803/1400)

Hanefî fakihî.

Aslen Harputlu olup 725 (1325) veya 726 (1326) yılında Malatya'da doğdu. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ve bazı temel metinleri ezberledi. Tahsiline daha sonra yerleştiği Halep'te devam etti. Ardından Mısır'a giderek Kıvâmüddin el-İtkânî, Alâeddin et-Türkmânî, İbn Hişâm en-Nahvî, İzzeddin İbn Cemâa ve Hâfız Moğoltay b. Kılıç'tan dersler aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra Halep'e dönerek ders ve fetva vermeye başladı. Emir Tağrıberdî tarafından Halep'te yaptırılan camide ders okutmakla görevlendirildi.

Daha sonra Sultan Berkuk tarafından davet edilerek Mısır Hanefî kadılığına getirildi (Rebülâhîr 800/Ocak 1398). Aynı zamanda Sarkıtmışiyye Medresesi'nde de ders verdi. Malatî Hanefî olmasına rağmen Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ını okutur, çeşitli mezheplere mensup talebelere kendi fıkıhlarını öğretirdi. Bedreddin el-Aynî başta olmak üzere birçok talebe yetiştirdi. Rebülâhîr 803'te (Kasım-Aralık 1400) Kahire'de vefat etti.

Vakıfların *istibdâl**ine izin verme konusunda aşırı gitmek, hıristiyana karşılık müslümana kısas uygulamak gibi birtakım icraatı yanında faizli bazı muameleleri meşrû sayan çeşitli hile-i şer'iyye yollarını câiz kabul etmesi ve esrar imalinde kullanılan Hint kenevirinin yenilebileceğine fetva vermesi sebebiyle eleştirilmiştir.

Malatî'nin mal edinme konusunda da çok gayretli olduğu, otuz yıl kadar ya-

sadığı Halep'te özellikle *îne** denilen bir satış çeşidi yoluyla büyük servet kazandığı, ancak Timur ordularının bölgeyi istilâsı sonunda hepsini kaybettiği belirtilmektedir. Bölge âlimlerini toplayarak halkın mallarına el koymak için fetva isteyen Timur'a karşı çıkarak bunun şer'an câiz olmayacağına onu ikna etmesi ve her gün belli miktarda sadaka dağıtması iyilikleri arasında zikredilmektedir.

Tahavî'nin *Müşkilü'l-âşâr*'ına Ebü'l-Velid el-Bâcî'nin *Muhta* TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ 7. CİLT ık yer aldığı adıyla yazdığı muhtasar olan *el-Mu'taşar mine'l-Muhta* şar adlı eseri Haydarâbâd'da basılmıştır (1307, 1317-1318, 1362). Kaynaklarda diğer bazı eserleri olduğu da kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, III, 357, 375; IV, 346-351; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XII, 170; a.m.f., *el-Menhelü's-sâfî*, III, 332; IV, 32; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, X, 335-336; a.m.f., *ez-Zeyl'âlâ Ref'el-l-İsr* (nşr. Cüde Hilâl — Muhammed Mahmûd Subh), Kahire 1966, s. 409, 430; Süyûtî, *Hüsnü'l-mu'hâdara*, I, 473; II, 185; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühûr*, I/2, s. 496, 518, 536, 603; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 40-41; Serkis, *Mu'cem*, I, 344; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 293; *İzâhu'l-meknân*, II, 507-508; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 558; Karatay, *Arapça Basmalar*, II, 594; Ziriklî, *el-A'âm*, IX, 335; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, XIII, 338; Sezgin, *GAS*, I, 440-441.

MUSTAFA UZUNPOSTALCI

CEMAL PAŞA

(1872-1922)

İttihat ve
Terakî Cemiyeti liderlerinden,
Bahriye nâzırı.

Asıl adı Ahmed Cemal olup 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğdu. Babası askerî eczacı Mehmed Nesib Bey'dir. Kuleli Askerî İdadîsi'nden (1890) ve Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'den (1893) mezun olduk-

Cemal Paşa

tan sonra erkân-ı harbiyye tahsilini tamamlayarak erkânıharp yüzbaşısı rütbesini aldı (1895). Bir süre Seraskerlik Erkân-ı Harbiyye Dairesi Birinci Şubesi'nde ve İkinci Ordu'ya bağlı Kırkkilise İstihkâm İnşaat Şubesi'nde çalıştıktan sonra 1898 yılında Üçüncü Ordu'ya bağlı redif fırkası erkân-ı harbiyye reisi olarak Selânik'te görevlendirildi. Bu sırada Osmanlı İttihat ve Terakî Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen askerî teşkilatlanma faaliyetlerine semnati dıvmakla almadı.

1905 yılında binbaşı olan Cemal Bey, bölgede yoğunlaşan Jön Türklük faaliyetlerine ilgi duydu ve Ekim 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye oldu. 1908 Jön Türk ihtilâlinde sonra Osmanlı İttihat ve Terakî Cemiyeti'nin askerî kadrosu içerisinde dikkati çekti, cemiyet tarafından İstanbul'da siyasî durumu kontrol altında tutmak üzere gönderilen on kişilik heyette yer aldı. Daha sonra kaymakamlığa terfi etti ve Hey'et-i İslâhiyye âzası olarak Anadolu'ya gönderildi. 31 Mart Vak'ası üzerine İstanbul'a gelerek Ayastefanos'ta Hareket Ordusu'na ve bu ordunun İstanbul'daki harekâtına katıldı. İstanbul'da durumun kontrol altına alınmasından sonra Üsküdar'da mutasarrıf olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında aldığı sert tedbirler dikkati çekti.

Cemal Bey, Adana'da Ermeniler'in çıkardığı olaylar üzerine (14 Nisan 1909) vali ve "kuve-i mürettebe" kumandanı olarak oraya gönderildi. Olayların bastırılmasında ve sorumluların cezalandırılmasında başarı gösterdi. 1910 yılında hastalanarak İstanbul'a döndü. 1911'de Bağdat'a vali tayin edildi. Burada bilhassa Arap milliyetçilerinin faaliyetlerine engel olmak için yoğun çaba gösterdi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından 22 Temmuz 1912'de kurulan "büyük kabine" ile çalışmak istemediğinden istifa ederek İstanbul'a geldi. Kendi isteğiyle Balkan Savaşı'nda Konya Redif Fırkası kumandanı olarak görev aldı ve fırkası Pınarhisari'nde yenilince Çatalca'daki savunma hattına çekildi. Ekim 1912'de miralaylığa terfi eden Cemal Bey koleraya yakalandığı için İstanbul'a döndü. Kâmil Paşa kabinesi tarafından İttihatçılar aleyhine gerçekleştirilen takibat çerçevesinde büyük kabine aleyhine propaganda yaptığı iddiası ile Dîvân-ı Harb-i Örfî'ye teslim edildiyse de davası başlamadan

serbest bırakıldı. Tekrar Çatalca'ya dönerek İkinci Kolordu Dördüncü Fırka kumandanlığı ve daha sonra menzil müfettiş-i umumîliği görevlerine getirildi.

Kâmil Paşa kabinesince I. Balkan Savaşı sonunda büyük devletlerle yapılan pazarlıklara karşı İttihat ve Terakkî tarafından yürütülen propaganda hareketinde önemli rol oynadı. Enver Bey'in (Paşa) öncülük ettiği darbe girişimine destek verdi. 23 Ocak 1913'te Enver Bey liderliğinde gerçekleştirilen Bâbüâli Baskını ile sadârete getirilen Mahmud Şevket Paşa'nın emriyle İstanbul muhafızlığına tayin edildi. Görevine hemen başlayan Cemal Bey, darbe sonrasındaki karışıklığın sona erdirilmesinde önemli rol oynadı. İttihatçılar tarafından büyük kin beslenen nâzırları korumaya aralık onların İstanbul'u terketmelerini sağladı. Gazetelerde mutedil yazılar yayımlanarak durumu sakinleştirmeye çalıştı. Ünlü muhaliflerden Ali Kemal ve Rıza Nur beyleri Avusturya ve Fransa'ya gönderdi.

İstanbul muhafızlığı görevinin yanı sıra Çatalca'da bulunan ordunun "üssül-hareke" kumandanlığını da yürüten Cemal Bey, muhafızlığı esnasında esas olarak İttihat ve Terakkî karşıtlarının hükümet aleyhine faaliyetleriyle uğraşmakla birlikte kaçakçılığa ve özellikle kaçak tütün satışına karşı birtakım şiddetli tedbirler aldı. Prens Sabahaddin Bey'in kâtibî Satvet Lutfi Bey'in teşkilâtlandığı muhalifler grubunun hükümet değişikliği teşebbüsünü daha hazırlık safhasında iken bastırdı. Muhaliflere karşı aldığı tedbirler gerek İttihat ve Terakkî liderleri, gerekse Sadrazam Mahmud Şevket Paşa ile olan ilişkilerinde sorunlara yol açtı. Cemal Bey'in tutuklamak istediği Prens Sabahaddin Bey, Talat Bey'in (Paşa) kendisini uyarması üzerine yurt dışına kaçtı. Eski sadrazam Kâmil Paşa'yı ev hapsinde tutarak ülke dışına gitmesi yolunda baskıda bulununca İngiltere elçiliği duruma müdahale etti. Mahmud Şevket Paşa'nın bu alandaki tedbirlere karşı çıkması üzerine Cemal Bey muhafızlık görevinden istifa ettiyse de istifası kabul edilmedi. Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde öldürülmesinden sonra muhaliflerin muhtemel bir darbe girişimini önlemek üzere alınacak tedbirlerin uygulanması Cemal Bey'e bırakıldı.

Cemal Bey, iç siyasette durumu tamamen İttihat ve Terakkî kontrolüne

aldıktan başka fırka içinde kendi durumunu da kuvvetlendirdi. II. Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakkî'nin Edirne'nin geri alınması yolundaki teşebbüsünü destekleyen kanadın liderlerinden oldu. Bu fikre karşı olan nâzırlar üzerinde cebir ve şiddet kullandığı iddia edilir. Cemal Bey, Edirne'nin geri alınmasından sonra Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Süleyman Askerî Bey önderliğinde gerçekleştirdiği Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin lağvının, Bulgarlar'la bir antlaşma imzalanabilmesi i

TÜRKİYE
DİYANET
VAKFI

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ 7. CİLT

Ha-
terakü eleştirilerine konu oldu ve hayalci bir girişim olarak yorumlandı.

Cemal Bey Kasım 1913'te Nâfia nâzırlığına getirildi. Aralık 1913 tarihinde mir-livâliğe terfi etti ve 1914 Şubatında Bahriye nâzırı oldu. Bu görevi sırasında Enver Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen ordu tensikatında ve Bahriye'deki uygulamalarda paşa ile birlikte hareket etti. Kuzey Ege adalarının Yunanlılar'dan geri alınmasının İttihat ve Terakkî tarafından birinci siyasî ve askerî amaç haline getirilmesinde etkili oldu. Fransız elçisi Bombard tarafından yapılan teklif uyarınca Haziran 1914'te Paris'e gönderildi. Kendisinden, adalar meselesinin halli yolunda Fransızlar'ın desteğini sağlaması ve bir Osmanlı-Fransız ittifakı için zemin hazırlaması istendi. Fransız deniz manevralarını takip eden Cemal Paşa, Fransız yetkililerine merkezî devletleri çembere almak için Osmanlı Devleti ile ittifak yapmalarını teklif etti. Ancak Fransızlar, diğer müttefikler onaylamadıkça herhangi bir siyasî ittifaka yanaşmayacaklarını Cemal Paşa'ya bildirdiler. Bunun üzerine 18 Temmuz 1914'te Paris'ten ayrıldı. Daha sonra Almanya İmparatorluğu ile sürdürülen pazarlıklarda aktif rol oynamamakla birlikte diğer İttihatçılar gibi bir siyasî ittifak için son alternatif olan bu girişimi destekledi.

Osmanlı donanmasına bağlı gemilerin Rus Karadeniz filosuna ve Rus limanlarına saldırısı ile başlayan kabine krizinde Cemal Paşa savaş yanlısı grup içinde yer aldı ve savaşa giriş kararını destekledi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra Enver Paşa, Cemal Pa-

şa'ya Mısır'da bulunan İngilizler'e karşı askerî bir harekâta öncülük etmesini teklif etti. Bahriye nâzırlığına ilâve olarak Dördüncü Ordu kumandanlığına getirilen Cemal Paşa, İngilizler'i Mısır'dan çıkarmak için Kanal Harekâtı adı verilen bir planı uygulamaya koydu. 7 Ocak 1915'te Bi'rüssebi'de toplanan Osmanlı kuvvetleri İngilizler'e karşı harekâta geçti. Şubat 1915'teki Birinci Kanal Harekâtı'nda ve 1916 Temmuzunda tekrarlanan İkinci Kanal Harekâtı'nda istenen

Cemal Paşa, Şam'daki ikametî sırasında Arap milliyetçi liderleriyle de tartıştı. Bir yandan ahalinin desteğini sağlamak için Mescid-i Aksâ'da cuma namazlarından sonra diğer yetkililerle birlikte şikâyetleri dinleyip halkın verdiği dilekçeleri işleme koyarken öte yandan Arap milliyetçi liderlerine karşı sert tedbirler aldı. 21 Ağustos 1915'te on bir Arap milliyetçi lideri, oluşturulan askerî mahkeme kararı ile idam edildi. Mayıs 1916'da yirmi bir lider daha idam edildi. Arap isyan hareketiyle ilgili gelişmeler ve bu husustaki belgeler, *Âliye Divân-ı Harb-i Örfîsi'nde Rû'yet Olunan Mes'ele-i Siyâsiyye Hakkında İzahat* adlı bir kitapta yayımlandı (İstanbul 1332; milletlerarası alanda bu konudaki tezin ortaya konulabilmesi için bu kitap *La vérité sur la question Syrienne* başlığı ile Fransızca olarak aynı yıl İstanbul'da neşredildi).

Cemal Paşa, 1915 Ermeni tehcirinin uygulanması ve Ermeniler'in gönderileceği yerler konusunda İttihat ve Terakkî Fırkası ve hükümetle anlaşmazlığa düştü. Bu dönemde ilgili bir iddia da Cemal Paşa'nın müttefiklerle barış anlaşması yapmak üzere bir plan hazırlamış olduğudur. Rus Çarlığı Hariciye Nâzırı Sazanov'un iddiasına göre Cemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki toprakları üzerinde bağımsız bir Türk devleti kuracak ve kendisi bu devletin sultanı olacaktı. Boğazlar ve İstanbul Ruslar'a bırakılacak, Cemal Paşa ise müttefiklerin yardımı ile Osmanlı hükümetini devirerek ülkenin yeniden inşası için müttefiklerden para yardımı alacaktı. Yayımlanan Rus belgelerine göre Rus hükümeti planı kabule razı oldu. Ancak Fransızlar kendilerine vaad edilen toprakları, Osmanlı İmparatorluğu yerine kurulan devlete veren bu planı reddetti. Bu planın gerçekten Cemal Paşa ta-

rafından mı hazırlandığı, yoksa müttefikler nezdindeki Taşnaksutyun Ermeni temsilcisi Zavriev veya Ruslar tarafından mı ortaya atıldığı hâlâ tartışmalıdır.

1917 yılı Aralık ayında İngiliz Generali Allenby'nin ilerlemesi karşısında Osmanlı ordusunun peşpeşe yenilgilere uğraması üzerine Cemal Paşa, kabine ve fırka içinde Dahiliye Nâzırı İsmâil Canbolat'ın başlattığı eleştiri kampanyası sonucu, Dördüncü Ordu kumandanlığı görevinden ayrılarak İstanbul'a geldi. Cemal Paşa'nın yenilgideki sorumluluğu, İttihat ve Terakkî Fırkası Merkez-i Umûmîsi ve diğer organlarında tartışılmışsa da kendisi bu alanda suçlu bulunmamıştır. Cemal Paşa, İttihat ve Terakkî Fırkası'nın 1917 yılındaki son normal kongresinde merkez-i umûmî âzâlığına getirildi.

Talat Paşa kabinesinin istifasından sonra 1-2 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakkî'nin yedi lideriyle birlikte ülke dışına kaçan Cemal Paşa önce Berlin, daha sonra da Münih ve İsviçre'ye giderek İttihatçılar'ın yurt dışı faaliyetlerinin düzenlenmesinde önemli roller oynadı. Bu arada savaş sırasındaki faaliyetleri, hem Beşinci Şube tarafından yapılan soruşturmada, hem de 1919'da başlayan Dîvân-ı Harb-i Örfî yargılanmaları sırasında giyabında sorgulandı. Beşinci Şube sorgulamalarında Osmanlı Devleti'nin Arap unsurunun isyanına sebep olmakla suçlanan Cemal Paşa Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından giyaben idama mahkûm edildi.

Daha sonra Rusya'ya giden Cemal Paşa, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'in desteğini alarak Afgan Emîri Emânullah Han'ın Afgan ordusunun modernleştirilmesi için yaptığı teklifi kabul etti. Moskova'da iken Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevikler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için arabuluculuk rolü oynadı. Bolşevikler'le ilişki ve Anadolu hareketine karşı alınacak tavır konusunda Enver Paşa ile anlaşmazlığa düştü. E. H. Carr ve L. B. Poullada gibi araştırmacılar, Cemal Paşa'nın tamamen Bolşevikler'in bir aracı olarak Afganistan'a gittiğini ileri sürmektedirler. Cemal Paşa'nın *İzvestia* gazetesi muhabirine 28 Haziran 1922'de verdiği demeç ve Enver Paşa'ya 15 Kasım 1921 tarihinde yazdığı mektup bu yorumları destekler mahiyettedir. Ancak Bolşevikler'in siyasetindeki değişiklik ve Hacı Sâmî Bey'in kendisi aleyhin-

deki propagandası sonucu Afganistan'daki durumu sarsılan Cemal Paşa görüşmeler yapmak üzere Tiflis'e gitti. Burada yaverleriyle birlikte 21 Temmuz 1922 günü öldürüldü. Tiflis'te gömülen Cemal Paşa'nın naaşı daha sonra Erzurum'a getirilerek bu şehirde defnedilmiştir.

Cinayetlinin faileri hakkında çeşitli iddialar bulunmaktadır. En kuvvetli ihtimal, kendisinin Ermeni komitelerinin başlattığı ve ilk kurbanları Talat ve Said Halim paşalar olan suikastlar çerçevesinde öldürülmüş olmasıdır. Ermeni kaynakları, Cemal Paşa'yı Kerekin Lalayen ve Sergo Vartaryan adlı iki Ermeni fedainin öldürdüğünü iddia etmekte ve bu iddiayı çeşitli delillerle desteklemektedirler. Buna karşılık Halil Paşa, Cemal Paşa'ya Rus gizli servisinin bir suikast yapacağı konusunda kendisine özel olarak bilgi verildiğini iddia etmektedir. Bu konuda yakında yayımlanan bir makaleye göre ise Cemal Paşa, Moskova'nın emri üzerine Gürcü komitesi tarafından öldürülmüştür (F. Nuza, s. 455).

Cemal Paşa, Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin askerî kanadı içerisinde Enver Paşa'dan sonra gelen ikinci adam olmuş ve asıl ününü bu yolla sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa dahil pek çok önde gelen Osmanlı subayı Cemal Paşa'ya destek vermiştir. Ancak Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin gerek askerî gerekse genel politikaları içerisindeki rolü Enver Paşa'ya nazaran oldukça sınırlı kalmıştır.

Cemal Paşa'nın *Hâtırat: 1913-1922* adıyla 1922'de yayımlanan hâtıratı, bilhassa 1913-1917 yılları arasındaki siyasî gelişmelere ışık tutan çok önemli bir kaynaktır. *Erinnerungen eines türkischen Staatsmannes* adıyla 1922 yılında Münih'te Almanca ve daha sonra *Memoires of a Turkish Statesman 1913-1919* başlığı ile Londra'da İngilizce olarak yayımlanan bu hâtırat, İttihat ve Terakkî liderleri tarafından yazılan en geniş hâtırat olma özelliğini taşır. Eser *Hatıralar* (Selek Yayınları, 1959) adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır. Cemal Paşa ayrıca özel ilgi duyduğu arkeoloji konusunda *Alte Denkmäler aus Syrien, Palästina, und West Arabien* adlı bir eserin yazılması için destek sağlamış ve bu kitap 1918 yılında Berlin'de neşredilmiştir. Eserin Cemal Paşa tarafından yazıldığı hakkında da çeşitli iddialar ileri sürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

- Cemal Paşa, *Hâtırat: 1913-1922*, İstanbul 1922; *Neusâl-i Millî* (1330), s. 288-289; *Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabinelerinin Dîvân-ı Âlî'ye Sevklere Hakkında Dîvânîye Mebusu Fuad Bey Tarafından Verilen Takrir Üzerine Berâ-yı Tahkikat Kur'a İsabet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zaptedilen İfâdâtı Muhtevîdir*, İstanbul 1334; *Âliye Dîvân-ı Harb-i Örfisinde Rû'yet Olunan Mesele-i Siyasiyye Hakkında İzahat*, İstanbul 1916; M. Yamauchi, *The Green Crescent Under The Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia*, Tokyo 1919, s. 288-289, 299; F. Crutwell, F. Nuza, *İslâm Ansiklopedisi* 7. Cilt, İstanbul, 1951, s. 27-30; Tank Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s. 199; a.m.f., *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakkî*, İstanbul 1989, III, 221-222, 572-573; Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hâtıraları*, İstanbul 1954, s. 12-17, 129-138, 208-214, 240-244; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 21/11/1920-2/6/1922, İstanbul 1955, s. 61-62, 274-299, 317; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 756-757, 760-764; a.m.f., *İttihat ve Terakkî Cemiyeti 1896-1908*, İstanbul 1982, s. 177; a.m.f., *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakkî Erkânı*, İstanbul 1990, s. 354; E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, Harmondsworth 1966, III, 213; L. B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan 1919-1929*, Ithaca 1973, s. 239-250; E. J. Zürcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish Nationalist Movement (1905-1926)*, Leiden 1984, s. 59-66, 84; D. Fromkin, *A Peace To End All Peace*, New York 1985, s. 214-215; Mahmud Şevket Paşa, *Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul 1988, s. 167-169; Mim Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Ankara 1991, s. 87-88; F. Nuza, "Cemal Paşa'yı Kimler Öldürdü Veya Öldürttü?", *TK*, XXI/243 (1983), s. 454-464; D. A. Rustow, "Djemâl Pasha", *EI²* (İng.), II, 531-532.

M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU

CEMÂLEDDİN ABDULLAH EFENDİ

(1844-1901)

Son devir Osmanlı hukukçusu
ve Mısır kadısı.

Bereketzâde Damadı olarak bilinir. Dedesi Muhammed Hidâyet Efendi'nin kadılık yaptığı Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde 16 Rebülâhîr 1260 (5 Mayıs 1844) tarihinde doğdu. Devrinin önde gelen âlimlerinden Arapça ve dinî ilimler okuyarak icâzet aldı (1863). İlk görevine Meşihat-ı İslâmiyye Mektûbî Kalemî'nde muavin olarak başladı (13 Kasım 1863). Daha sonra Diyarbekir mevleviyeti pâyesini (1870) kazanan Cemâleddin Efendi terfi ederek mektupçu oldu (1871). Hasan Fehmi Efendi'nin şeyhülislâmlık